

חינוך פוליטי בעיני מתבגרים תשפ"ג

דוח מחקר

רחל שגיא יצחק גילת

ניסן תשפ"ג אפריל 2023

תקציר

רקע

הדוח הנוכחי מציג ממצאי מחקר שנערך במכללת לוינסקי לחינוך ובחן עמדות כלפי קיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בכיתות. הסוגייה של שילוב דיונים בנושאים חברתיים ופוליטיים מעוררי מחלוקת מעסיקה את מערכת החינוך ואת הציבור כולו, מראשית ימיה של המדינה. לסוגיה זו יש היבט עקרוני, הנוגע במהותו ובתפקידו של החינוך. כמו כן יש לה היבט מעשי, הנוגע ליישום המשימה של קיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת: מי אמור לנהל דיונים כאלה (מורים לאזרחות? מחנכים? כל המורים?) מהו מרחב חופש הביטוי של המורה / המנחה את הדיונים?

סוגיה זו נבחנת באופן שוטף באמצעות סקר שנערך בקרב תלמידים באוכלוסייה היהודית. המסגרת העיונית אשר שימשה כבסיס לסקר היא מיפוי העמדות כלפי קיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת (להלן "חינוך פוליטי") לשלוש גישות: א. חינוך א-פוליטי, הנמנע לגמרי מעיסוק בנושאים אלה ב. חינוך פוליטי, המיועד לפיתוח גישה ביקורתית, לגיבוש עמדות אישיות ולקידום מעורבות חברתית של תלמידים ג. חינוך אידיאולוגי המיועד לשכנע את התלמידים בעמדות מסוימות. בגישה השנייה ערכנו חלוקה נוספת בין גישה שבה המורה נמנע מהבעת דעה אישית ומסתפק בניהול הדיון לבין גישה שבה המורה מביע דעה אישית כחלק מן הדיון אך אינו מנסה לשכנע את התלמידים.

בימים אלה של הפיכה משפטית והתנגדות לה יש חשיבות נוספת לבדוק את הנטייה של הנוער לדיון בנושאים רגישים בכלל ובאלה הקשורים בהפיכה בפרט.

מטרות המחקר

- א. לבחון עמדות כלפי חינוך פוליטי בקרב תלמידי תיכון.
- ב. לבחון שינויים בעמדות כלפי חינוך פוליטי במהלך חמש השנים האחרונות.
- ג. לבחון קשרים בין עמדות כלפי חינוך פוליטי לבין מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ופוליטיים.
- ד. לבחון את עמדות התלמידים כלפי חינוך פוליטי הקשור באירועים האקטואליים.

שיטה

המשתתפים קבוצה של 202 תלמידי תיכון, הלומדים בכיתות י' עד י"ב. הנתונים נאספו באמצעות סקר שהועבר בחודש מרץ 2023, בזמן ההפגנות הקשורות בהתנגדות להפיכה המשפטית. המשתתפים מלאו שאלון שפותח לצורך המחקר. חלקו העיקרי של השאלון בחן את עמדות המשתתפים כלפי חינוך פוליטי. בנוסף, נכללו שאלות לגבי תפקידם של המורים בחינוך פוליטי והערכת יכולתם למלא תפקיד זה.

ממצאים עיקריים

- א. בשאלה ישירה התבקשו המשיבים לדרג את רצונם לקיום דיון בכיתה על הסערה סביב מערכת המשפט על סולם של 6 דרגות. הממצאים מראים ש-20.8% בכלל לא רוצים ו-41.1% רוצים במידה רבה ורבה מאוד שיתקיימו דיונים כאלה.
- ב. הממצאים מראים שהבנים רוצים בדיונים אלה יותר מהבנות ($p < .05$), תלמידי כיתות יא' ויב' יותר מתלמידי כיתה י' ($p < .05$), התלמידים החילוניים יותר מהתלמידים הדתיים ($p < .05$) ותלמידים שהתפיסה הפוליטית שלהם שמאל ומרכז יותר מהימין ($p < .001$).
- ג. התלמידים התבקשו להתייחס לשני נושאים אקטואליים: הסערה סביב השינוי בחקיקה לגבי מערכת המשפט ועונש מוות למחבלים ולבחור אחת מבין ארבע אסטרטגיות של חינוך פוליטי: א. להימנע מדיונים ב. לקיים דיונים אך ללא הבעת דעה של המורה ג. לקיים דיונים עם הבעת דעה אך ללא כוונה לשכנע את התלמידים ד. לקיים דיונים עם כוונה לשכנע את התלמידים בעמדת המורה. הממצאים מראים שהאסטרטגיות המועדפות לגבי הסערה סביב החקיקה הן קיום דיון ללא הבעת דעה של המורה (35.1%) ועם הבעת דעה של המורה (34.2%). לגבי עונש מוות למחבלים ללא הבעת דעה בחרו 30.2% מהמשיבים ועם הבעת דעה 27.2% מהם.
- ד. כמו כן, התלמידים נשאלו אם דברו בכיתה שלהם על הסערה סביב השינוי בחקיקה לגבי מערכת המשפט. 60.9% השיבו בחיוב ו-56.1% אמרו שהמורה הביע את דעתו. לשאלה מי מהמורים דיבר התלמידים ענו (ניתן היה לסמן יותר מתשובה אחת) - 36.6% אמרו שהמחנך, 18.3% מורה מקצועי, 36.1% מורה לאזרחות ו-2.5% יועצת.
- ה. בבדיקה מפורטת יותר של העמדות כלפי דיון ב-14 נושאים שונים, התבקשו המשיבים לבחור אחת מבין ארבע אסטרטגיות של חינוך פוליטי: א. להימנע מדיונים ב. לקיים דיונים אך ללא הבעת דעה של המורה ג. לקיים דיונים עם הבעת דעה אך ללא כוונה לשכנע את התלמידים ד. לקיים דיונים עם כוונה לשכנע את התלמידים בעמדת המורה. הממצאים מראים כי שתי האסטרטגיות של דיון עם הבעת דעה (32%) או ללא הבעת דעה (33%) הן האסטרטגיות שכשני

שליש מהמשתתפים בוחרים בהן. מעניין לראות שחלה ירידה קלה מתשפ"ב באחוז התומכים בקיום דיון עם הבעת דעה (ירידה מ-36.5% ל-33%).

1. נמצא קשר ברור בין העמדה כלפי דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת לבין רמת הדתיות של המשיבים. התמיכה בדיונים בנושאים מעוררי מחלוקת גבוהה יותר בקרב חילוניים מאשר בקרב דתיים, וגבוהה הרבה יותר בקרב חילוניים מאשר בקרב חרדים. אחוז התמיכה בדיונים בנושאים מעוררי מחלוקת אצל התלמידים החילוניים הוא 90% לעומת 81% אצל הדתיים ו-45.5% אצל החרדים (ירידה אצל החרדים מ-65.5% בתשפ"ב). קשר דומה בין עמדה בנושא חינוך פוליטי לבין רמת דתיות התקבל גם בשנה שעברה.

2. נמצא קשר ברור בין העמדה כלפי דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת לבין הנטייה הפוליטית. אחוז התמיכה בקרב תלמידים ב"שמאל" הוא 93, בקרב תלמידים ב"מרכז" הוא 91 (ירידה מ-100% בשנה שעברה) ובקרב תלמידים ב"ימין" הוא 74.5% (ירידה מ-80% בשנה שעברה). (היות וקיימת זיקה בין רמת דתיות לבין נטייה פוליטית, שתי התופעות האחרונות שדווחו אינן בלתי תלויות. יחד עם זאת הן אינן זהות: רוב הדתיים הם בעלי נטייה ימנית אך בקרב החילוניים יש פיזור של שלושת הזרמים הפוליטיים).

3. התלמידים התבקשו להשיב על שאלות שבחנו את העיסוק בפועל בדיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בשנה האחרונה. 61% מהתלמידים דווחו על קיום דיונים מעוררי מחלוקת בכיתה. הנושאים בהם נערכו דיונים (אשר עלו בשאלה פתוחה) הם מגוונים ונפרסים על פני קשת הסוגיות הבאות לידי ביטוי בשיח הציבורי בארץ. למשל: הרפורמה המשפטית, זכויות הערבים, מודעות לבחירות, זכויות אדם, חילונים ודתיים, כלכלה, דת ומדינה, זהות יהודית, זכויות נשים, תחבורה ציבורית בשבת, גזענות, עונש מוות למחבלים, הקהילה הגאה, הוויכוח הישראלי-פלסטיני, ההפגנות, גיוס לצה"ל.

4. מידת האמון של התלמידים ביכולתם של המורים לעסוק בדיונים בנושאים מעוררי מחלוקת כראוי, אינה גבוהה וחלה בה ירידה משנה שעברה. רק 21% מהם סומכים על המורים במידה רבה, שיצליחו לעסוק בנושא באופן הולם (דומה לשנה שעברה), אולם 45% סומכים על המורים במידה מועטה לעומת 32.8% בשנה שעברה.

5. לסיכום, ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על תמיכה גבוהה בקיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בכיתה. יחד עם זאת, מידת התמיכה שונה מאד בזיקה לרמת דתיות ולנטייה פוליטית – היא מתונה בקרב דתיים ובקרב תלמידים בעלי נטייה פוליטית ימנית. תופעה זו משקפת ככל הנראה את המחלוקת בחברה הישראלית בין חילוניים לדתיים ובין ימנים ושמאלנים, ומראה כי המחלוקת מתבטאת לא רק בתכנים אלא גם בעצם הלגיטימיות של דיון אודות תכנים אלה,

במסגרת בית הספר. ממצא זה מזמין ריבוי מפגשים בין תלמידים חילונים, דתיים וחרדים, שיעסקו בסוגיות מעוררת מחלוקת על מנת ללבן אותן ולא על מנת לשכנע את הצד השני.

עמדות בנושא חינוך פוליטי

רקע

המפגש הטעון בין חינוך לבין פוליטיקה הגיע למרכז הבמה של הסיקור התקשורתי והשיח הציבורי כבר בשנותיה הראשונות של המדינה, כאשר ד"ר ישראל אלדד הגיש עתירה נגד החלטתו של שר הביטחון, דוד בן-גוריון, למנוע את העסקתו כמורה. הוא טען כי המניע האמתי להחלטה זאת היה החשש מפני הטפה פוליטית לעמדות המנוגדות לאלה של הממשלה, שכן ד"ר אלדד היה מפקד ארגון הלח"י וידוע בעמדות ובלהט הפוליטי שלו. בית המשפט, שקיבל את העתירה, הסתמך אמנם על נימוקים מנהליים, אולם השופט הביע משאלה ש"לא ירחק היום והכנסת תחוקק חוק אשר יאסור איסור חמור על מורים ומחנכים [...] לעסוק בין בגלוי ובין בסתר [...] בענייני פוליטיקה" (בג"צ 144/50, עמ' 404). על אף השינויים שחלו במעמדו של החינוך הפוליטי במערכת החינוך בישראל במהלך השנים (ראו סקירה אצל מיכאלי, 2014), נוכחותה של סוגיית החינוך הפוליטי ממשיכה ללוות את מערכת החינוך, גם בישראל וגם בעולם (Hess & McAvoy, 2015) וקרוב לוודאי תמשיך ללוות אותה גם בעתיד, הן ברמה המערכתית של עיצוב מדיניות והן ברמה הפרטנית של התמודדות מחנכים ומורים עם שילוב סוגיות מעוררות מחלוקת בעלות משמעויות פוליטיות, בפרקטיקה של ההוראה.

הדיון בסוגיית החינוך הפוליטי, בישראל כמו במדינות אחרות, מעוגן במחלוקת בסיסית בנוגע למהותו של החינוך ולתפקידים של בתי ספר. ניתן לזהות שתי תפיסות קיצוניות: התפיסה האחת גורסת כי תפקידים של בתי ספר הוא להקנות ידע לתלמידים על מנת להכיר את המציאות כפי שהיא (Rorty, 1990). גישה זו מוליכה למסקנה כי על בית הספר להדיר את החינוך הפוליטי מתכנית הלימודים ומן הדיאלוג שבין מורים לתלמידיהם. התפיסה המנוגדת, אותה מכנה צבי לם (1999) חינוך אידיאולוגי, גורסת כי אחד מתפקידיו של בית הספר הוא להנחיל עמדות פוליטיות באופן גלוי וישיר. בין שתי הגישות הללו קיים מרחב לגישה שלישית, אשר מוצגת על ידי לם (2002) כחלופה המתאימה בעיניו לראיית תפקידו של בית הספר בהקשר

לחינוך פוליטי. גישה זו תומכת בשילובו של חינוך פוליטי בהוראה, אך מבהירה כי מטרת העיסוק בו היא הקנייה של מיומנויות קוגניטיביות וחברתיות של התלמיד, במיוחד חשיבה ביקורתית, גיבוש עמדות אישיות וקידום המעורבות החברתית. בהתאם לגישה זו, תפקידו של המורה הוא לספק לתלמידים הזדמנויות לדון בסוגיות מעוררות מחלוקת, לדאוג להצגה של מגוון דעות ולעודד אותם לחשיבה ביקורתית ומעמיקה של הסוגיות ומשמעויותיהן האישיות והחברתיות. בתוך העמדה הזאת ניתן לערוך הבחנה נוספת בין שתי גישות באשר לתפקידו של המורה בעת הדיון בכיתה. גישה אחת גורסת כי המורה אמור להימנע מהבעת הדעה שלו בסוגיות העולות לדיון ולהסתפק בתפקיד של מנחה הדיון ומטפח כישורים של אוריינות פוליטית בקרב התלמידים. הגישה השנייה גורסת כי המורה יכול להביע את דעתו האישית על מנת לתת לגיטימציה לתלמידים, לעורר את הדיון ואולי גם להגדיל את מגוון הדעות. אולם על המורה להימנע מלנסות לשכנע את התלמידים לאמץ את דעתו.

ניתן לתאר, אם כך, ארבע גישות המגדירות את מרחב התמרון של מערכת החינוך ושל המורים עצמם, בנוגע לחינוך פוליטי: א. חינוך א-פוליטי, הנמנע לגמרי מעיסוק בנושאים אלה; ב. חינוך פוליטי ללא הבעת דעה אישית; ג. חינוך פוליטי הכולל הבעת דעה אישית לצורך קידום איכות הדיון; ד. חינוך אידיאולוגי המיועד לשכנע את התלמידים בעמדות מסוימות. גישות אלה מהוות מסגרת לעיצוב המדיניות בנוגע לחינוך פוליטי, הן ברמה המערכתית – ההנחיות של משרד החינוך בנושא זה – והן ברמה הפרטנית – ההחלטות שמקבלים מורים בפרקטיקה של עבודת ההוראה. משרד החינוך התווה את העיקרון וקבע הנחיות בתחום זה ופרסם אותם בחוזר מנכ"ל, שבו נכתב: "חשוב שהמורה יעלה לדיון שאלות שעל סדר היום הציבורי ויעורר בכיתה שיחה בנושאים שנויים במחלוקת. עידוד שיח מהסוג הזה הוא חלק מהחינוך למעורבות אזרחית-חברתית והוא מדרבן ללקיחת אחריות של הפרט בחברה. שיח כזה מעודד תלמידים לפתיחות, לסובלנות, לדיאלוג ולחשיבה מעמיקה, שהם ממטרות החינוך הממלכתי. עם זאת חשוב שהשיח בכיתה ייעשה בדרך המעודדת דיאלוג וחיפוש אחר האפשרות להסכמה או למציאת בסיס משותף בתוך המחלוקת. קיום השיח בנושאים שנויים במחלוקת תוך מתן ביטוי לעמדות השונות יאפשר לתלמידים להתלבט, לשקול ולגבש דעה על בסיס ידע, ביקורתיות וחשיבה עצמאית. במסגרת הדיון הכיתתי, אם וכאשר המורה נוקט עמדה, עליו לעשות זאת בהתאם למסגרת שחוק החינוך הממלכתי מתווה, בצורה שלא תתפרש כמחייבת את התלמידים לתפיסה מסוימת ובהתחשב בכך שהוא מייצג בעיני התלמידים את בית הספר, את המדינה ולעתים אף את החברה כולה." (משרד החינוך, 2016).

הנחיות אלו מספקות למחנכים מסגרת ברורה למדי שבתוכה הם אמורים לפעול בתחום החינוך הפוליטי אך אינן יכולות לשחרר את המורים ואת אנשי החינוך האחרים מן ההתלבטות

העקרונית בנושא ומן ההחלטות שהם מקבלים בעבודת ההוראה האישית שלהם. החלטות אלה מושפעות מן העמדות בתחום החינוך הפוליטי ולפיכך יש עניין להכיר עמדות אלה. בשנת תשע"ח פותח במכללת לוינסקי לחינוך שאלון הבוחן עמדות כלפי חינוך פוליטי ונערך מחקר על מדגם מייצג של מבוגרים ושל תלמידים בנושא זה. הממצאים הראו שרוב הציבור תומך בקיום דיונים מעוררי מחלוקת בכיתה, כאשר תלמידים מחזיקים בעמדה חיובית יותר מאשר מבוגרים. עוד נמצא, שקיים קשר ברור בין העמדה כלפי חינוך פוליטי לבין רמת הדתיות של המשיב והנטייה הפוליטית: העמדות היו יותר חיוביות אצל משיבים שהגדירו עצמם כחילוניים ואצל משיבים שהגדירו עצמם כשמאלנים, מאשר אצל משיבים דתיים ואצל משיבים ימניים בגישתם הפוליטית. המחקר הנוכחי ממשיך את המעקב אחרי העמדות בנושא חינוך פוליטי ומבקש לבחון האם הממצאים שהתקבלו בשנים הקודמות נשארים יציבים או יש בהם שינויים. המחקר נערך השנה, לאחר פיגועים בתוך הערים בישראל, כאשר בשיח הציבורי והתקשורתי יש בולטות גבוהה של נושאים מעוררי מחלוקת בחברה הישראלית ויתכן כי מצב זה ישתקף בעמדות המשיבים.

מטרות המחקר

- א. לבחון עמדות כלפי חינוך פוליטי¹ בקרב תלמידי תיכון.
- ב. לבחון שינויים בעמדות כלפי חינוך פוליטי בין השנים שעברו לשנה הנוכחית.
- ג. לבחון קשרים בין עמדות כלפי חינוך פוליטי לבין מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ופוליטיים.
- ד. לבחון את עמדות התלמידים כלפי חינוך פוליטי הקשור באירועים האקטואליים.

¹ המשמעות של "חינוך פוליטי" בדוח הנוכחי היא קיום דיונים בכיתה בנושאים מעוררי מחלוקת חברתית

שיטה

מערך

המחקר נערך בגישה כמותית במערך מתאמי, שבוחן תופעות כפי שהן מתרחשות במציאות, ללא התערבות החוקר. הנתונים נאספו באמצעות שאלון מובנה שהועבר למדגם מייצג של תלמידים בתיכון.

משתתפים

כל המשתתפים נדגמו מהאוכלוסייה היהודית במדינת ישראל מדגם מייצג של תלמידים בכיתות י' – י"ב, שכלל 202 משיבים, עם חלוקה מאוזנת בין בנות לבנים. 25.7% לומדים בכיתה י', 35.6% לומדים בכיתה י"א ו- 38.8% בכיתה י"ב. תיאור המשתתפים על פי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים מוצג בלוח 1.

לוח 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ופוליטיים של משתפי המחקר (באחוזים)

תשפ"ב	אחוזים תשפ"ג		
	51.00	תלמידות	מין
	25.7	כיתה י'	כיתה
	35.6	כיתה י"א'	
	38.8	כיתה י"ב'	
36.8	35.1	חילוני	דתיות
23.9	25.2	מסורתית	
26.4	28.7	דתי	
12.9	10.9	חרדי	
	16.3	צפון	אזור
	10.4	שרון	מגורים
	15.3	ירושלים	
	10.4	מרכז	
	37.6	דרום	
63.7	50.5	ימין	תפיסה פוליטית
15.9	28.7	מרכז	
8.0	6.9	שמאל	
12.4	13.9	לא יודע	
	16.6	ממוצע	גיל
	0.89	סטיית תקן	

מהלוח עולה כי חלו שינויים בתפיסה הפוליטית של התלמידים. חלה ירידה בהשתייכות לימין מ- 63.7% בשנה שעברה (תשפ"ב) ל- 50.5% בשנה זו. הירידה בהשתייכות לימין קשורה בעליה בהשתייכות למרכז מ- 15.9% בתשפ"ב ל- 28.7% בתשפ"ג.

כלים

הנתונים נאספו באמצעות שאלון מובנה אשר פותח במיוחד לצורך המחקר הנוכחי. השאלון מבוסס על הגדרות של חינוך פוליטי המוצגות בספרות המקצועית (לם, 2002; מיכאלי, 2014) כאשר השאלות מותאמות לסוגיות המרכזיות המעסיקות את הציבור בישראל במציאות החברתית – פוליטית.

חלק א' – עמדות כלפי חינוך פוליטי. העמדה נבחנה בשתי דרכים:

שאלה ישירה שבה התבקשו המשיבים לציין האם הם בעד או נגד קיום דיונים בכיתות על הסערה סביב מערכת המשפט.

שאלה מפורטת יותר, שבה נבחנה העמדה בהקשר לסוגיות ספציפיות המעוררת מחלוקת בציבור הישראלי. למשתתפים הוצגו ארבע גישות לחינוך פוליטי והם התבקשו לבחור את הגישה המתאימה ביותר לדעתם בהקשר לכל אחת מ- 14 סוגיות חברתיות או פוליטיות מעוררות מחלוקת. הגישות הן:

א. על המורה להימנע לחלוטין מדבר בכיתה על נושאים אלה

ב. על המורה לעורר דיון בכיתה אך לא להביע את דעתו האישית.

ג. על המורה לעורר דיון ולהביע את דעתו האישית כחלק ממנו, ללא כוונה לשכנע.

ד. על המורה לעורר דיון ולהביע עמדה אישית במטרה לשכנע.

חמש עשרה הסוגיות נבחרו על סמך קבוצת מיקוד של מרצים במכללה לחינוך, והן מייצגות תחומים שונים בשיח הציבורי המהווים מוקדי מתח: תחום מדיני (לדוגמא "הרחבת ההתנחלויות ביהודה ושומרון"), יחסי דתיים-חילוניים (לדוגמא "גיוס חרדים לצבא"), יחסי יהודים – ערבים (לדוגמא "שוויון הזדמנויות מלא לאזרחים ערבים במדינת ישראל"), תחום של זכויות אזרחיות (לדוגמא "נישואים חד-מיניים"). השנה הוספנו תחום נוסף לגבי השינוי בחקיקה ועונש מוות למחבלים. הרשימה המלאה של הסוגיות נמצאת בפרק הממצאים להלן.

חלק ב' – התנאים לקיומו של חינוך פוליטי בבית הספר. חלק זה בחן את עמדות המשיבים כלפי יכולתם של המורים לעסוק בהצלחה בחינוך פוליטי. בנוסף, התלמידים נשאלו האם התקיימו השנה דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בכיתה.

חלק ג' – מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ופוליטיים. המאפיינים הינם: מין, גיל, כיתה, אזור מגורים, דתיות, תפיסה פוליטית.

ממצאים

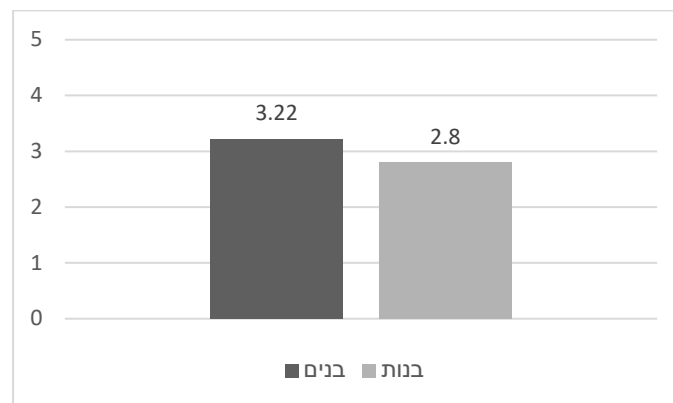
כדי לחדד את הממצאים אוחדו הקבוצות הבאות לקבוצה אחת: הגדרה דתית: דתיים לאומיים + חרדים = דתיים; תפיסה פוליטית: שמאל ומרכז אוחדו לקבוצה אחת.

נציג תחילה את הממצאים לגבי התחומים הקשורים לסערה סביב השינויים במערכת המשפט במדינה.

קיום דיונים בכיתות על הסערה סביב מערכת המשפט, בעד או נגד.

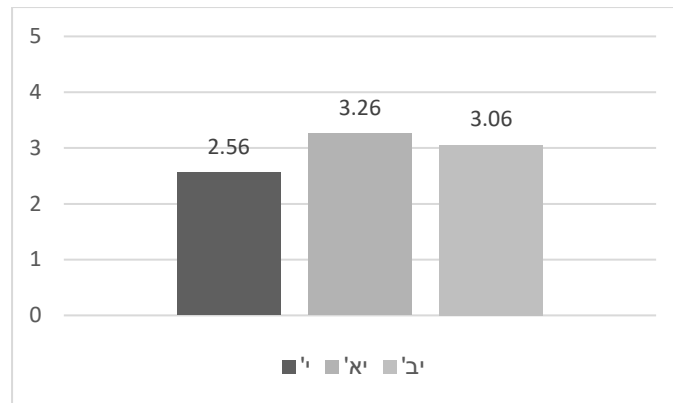
בשאלה ישירה זו התבקשו המשיבים לדרג את רצונם לקיום דיון בכיתה על הסערה סביב מערכת המשפט על סולם של 6 דרגות. הממצאים מראים ש-20.8% בכלל לא רוצים ו-41.1% רוצים במידה רבה ורבה מאוד שיתקיימו דיונים כאלה. הממוצע 3.00 וסטיית התקן 1.42. להלן הממצאים בזיקה למאפיינים שונים.

מגדר – נמצאו הבדלים מובהקים ($p < .05$) הנובעים מכך שהבנים רוצים לקיים דיונים יותר מהבנות. הממוצעים בתרשים 1.

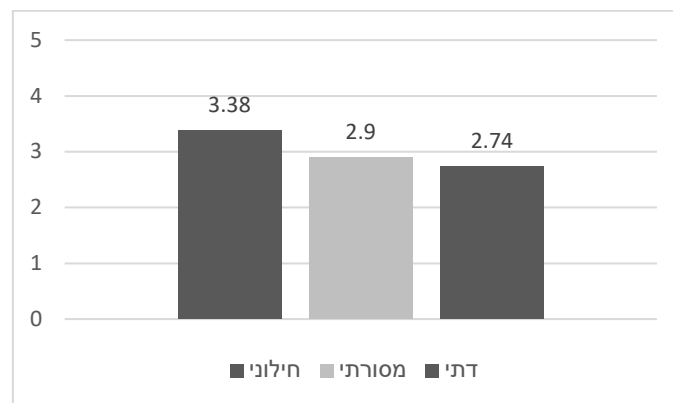
תרשים 1. קיום דיונים בכיתות על הסערה סביב מערכת המשפט, בזיקה למגדר

כיתה – נמצאו הבדלים מובהקים ($p < .05$) הנובעים מכך שתלמידי יא' ו-יב' רוצים לקיים דיונים יותר מתלמידי י'. הממוצעים בתרשים 2.

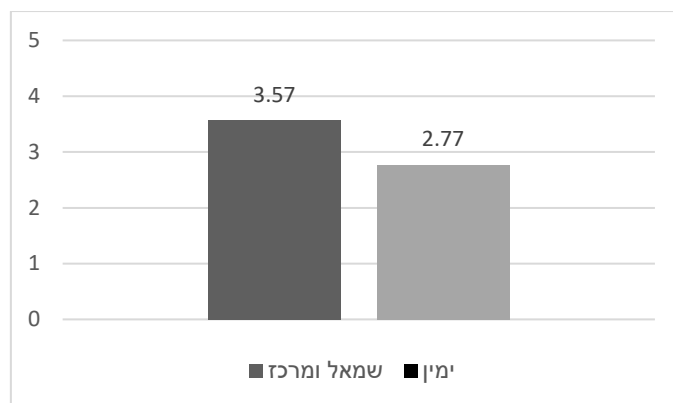
תרשים 2. קיום דיונים בכיתות על הסערה סביב מערכת המשפט, בזיקה לכיתה

הגדרה דתית - נמצאו הבדלים מובהקים ($p < .05$) הנובעים מכך שהתלמידים שמגדירים עצמם כחילונים רוצים יותר בקיום דיונים מהתלמידים המגדירים עצמם דתיים. הממוצעים בתרשים 3.

תרשים 3. קיום דיונים בכיתות על הסערה סביב מערכת המשפט, בזיקה להגדרה הדתית

תפיסה פוליטית - נמצאו הבדלים מובהקים ($p < .001$) הנובעים מכך שהתלמידים שתופסים את עצמם כשמאל ומרכז בעד קיום דיונים בכיתה יותר מהתלמידים שתופסים את עצמם ימין. הממוצעים בתרשים 4.

תרשים 4. קיום דיונים בכיתות על הסערה סביב מערכת המשפט, בדיקה לתפיסה הפוליטית

העדפה של כל אחת מארבע האסטרטגיות של חינוך פוליטי לגבי סוגיות

אקטואליות

התלמידים התבקשו לבחור אסטרטגיות מתאימות למורה לצורך דיון בשני נושאים הקשורים בהפיכה המשפטית. התפלגות התשובות בלוח 2.

לוח 2. אסטרטגיות של חינוך פוליטי: אחוזי הבוחרים

הנושא	לא לדבר על הנושא	לעורר דיון אך לא להביע עמדה אישית	לעורר דיון ולהביע עמדה אישית כחלק מהדיון	לעורר דיון ולהביע עמדה אישית במטרה לשכנע
1. הסערה סביב השינוי בחקיקה לגבי מערכת המשפט*	17.3	35.1	34.2	13.4
2. עונש מוות למחבלים*	14.9	30.2	27.2	27.7

מהלוח עולה כי כשליש מהמשיבים בחרו בדיון ללא הבעה של עמדה אישית של המורה וכשליש עם הבעה של דעה אישית. בשאלה של עונש מוות למחבלים פחות משיבים (27.2%) בעד הבעה של העמדה האישית של המורה מאשר בדיון על הסערה לגבי השינוי בחקיקה (34.2%).

עמדות כלליות כלפי חינוך פוליטי

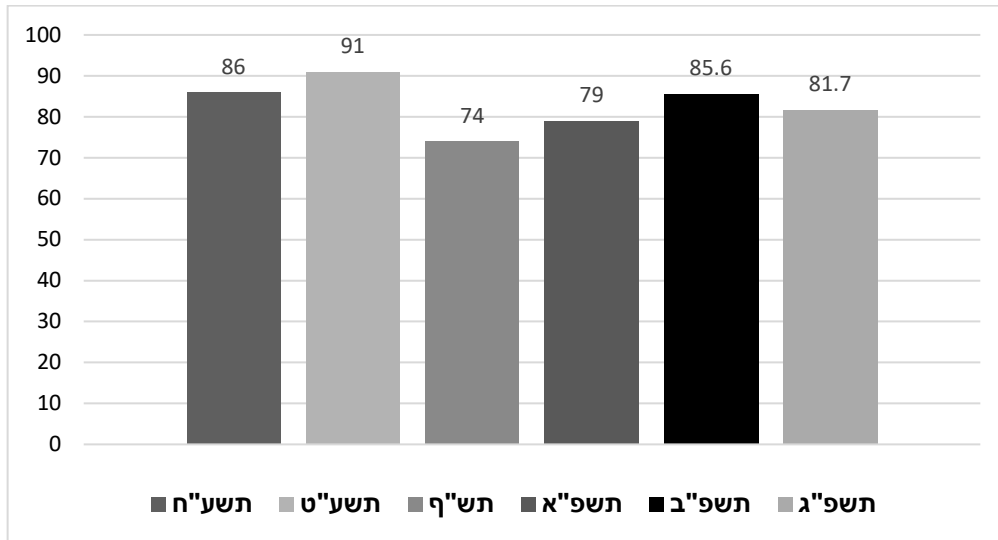
כאמור, העמדה נבחנה באמצעות שאלה אחת ישירה ובאמצעות שאלה שהציגה אוסף של סוגיות מעוררות מחלוקת. להלן הממצאים שהתקבלו.

שאלה ישירה: המשיבים התבקשו לציין האם הם בעד או נגד קיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בכיתה. לוח 3 ותרשים 5 מציגים את אחוז התומכים, בחמש השנים האחרונות.

לוח 3: אחוזי התומכים בקיום דיונים על נושאים מעוררי מחלוקת בכיתה, בקרב התלמידים,

בשש השנים האחרונות

תשפ"ג	תשפ"ב	תשפ"א	תש"ף	תשע"ט	תשע"ח	בעד קיום דיונים
81.7	85.6	79	74	91	86	

תרשים 5: אחוזי התומכים בקיום דיונים על נושאים מעוררי מחלוקת בכיתה, בקרב תלמידים, בשש השנים האחרונות

מהלוח והתרשים עולה כי אחוז התומכים בדיון בנושאים מעוררי מחלוקת ירד בשנת תשפ"ג לעומת תשפ"ב.

בדיקת ההעדפה של כל אחת מארבע האסטרטגיות של חינוך פוליטי

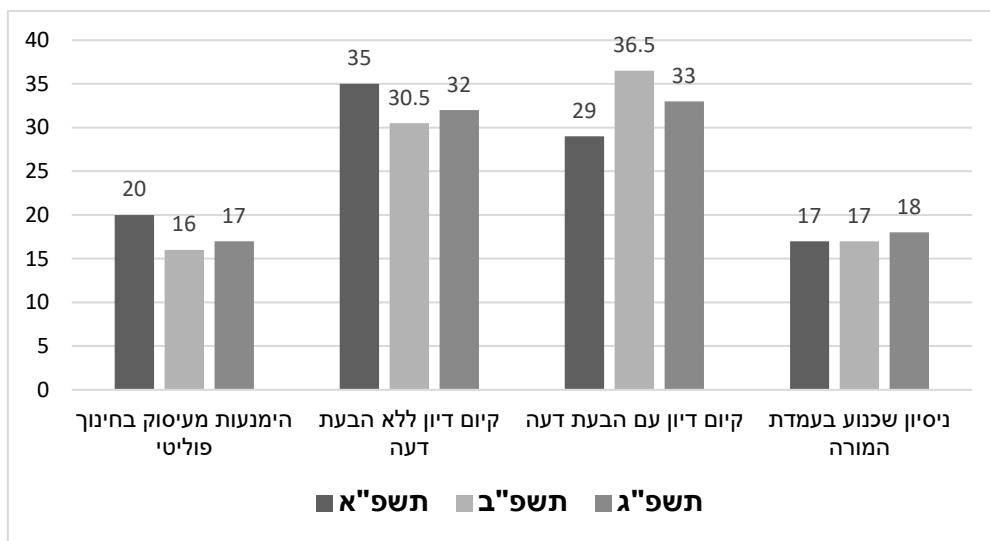
המדד להעדפת האסטרטגיות חושב באופן הבא: תחילה ספרנו כמה פעמים בחר המשיב בכל אחת מארבע האסטרטגיות, מתוך 15 הסוגיות הכלולות בשאלון. כך, לדוגמא, משיב מסוים יכול היה לבחור הימנעות ב- 3 אסטרטגיות, דיון ללא הבעת דעה, ב- 3 אסטרטגיות, דיון עם הבעת דעה ב- 9 אסטרטגיות ושכנוע, ב- 0 אסטרטגיות (סך הכול 15). מספר הבחירות תורגמו לאחוזים (מתוך 15) כך שאחוזי ההעדפה של כל אסטרטגיה אצל אותו משיב היו: 20% להימנעות, 20% לדיון ללא הבעת דעה, 60% לדיון עם הבעת דעה (סך הכול 100%). לכל משיב חושבו, אם כך, ארבעה ציונים, שכל אחד מהן נע בין 0 ל- 100, ואשר שיקפו את ההעדפת האסטרטגיה. בין הציונים יש תלות, כך שהעדפה גבוהה של אסטרטגיה אחת באה על חשבון האחרות.

לוח 4 ותרשים 6 מציגים את הממצאים שהתקבלו בסקר הנוכחי, בהשוואה לסקרים שנערכו בשנים קודמות. הנתונים המוצגים בלוח ובתרשים מראים את עוצמת ההעדפה של כל אחת מן האסטרטגיות, בסולם הנע בין 0 ל- 100.

לוח 4: מידת ההעדפה של המשיבים לארבע אסטרטגיות של חינוך פוליטי בכיתה –

השוואה בין השנים תשע"ח – תשפ"ג

האסטרטגיה	תשע"ח (N=170)	תשע"ט (N=200)	תש"פ (N=200)	תשפ"א (N=200)	תשפ"ב (N=201)	תשפ"ג (N=202)
הימנעות מעיסוק בחינוך פוליטי	18	19	21	20	16	17
קיום דיון ללא הבעת דעה	35	30	32	35	30.5	32
קיום דיון עם הבעת דעה	35	36	33	29	36.5	33
ניסיון שכנוע בעמדת המורה	12	15	14	17	17	18
סך הכול	100	100	100	100	100	100

תרשים 6: עמדות כלפי ארבע אסטרטגיות של חינוך פוליטי בכיתה, השוואה בין תשפ"ג, תשפ"ב, תשפ"א (באחוזים)

מהלוח והתרשים נראה כי שתי האסטרטגיות של דיון עם הבעת דעה או ללא הבעת דעה הן האסטרטגיות שכשני שלישי מהמשתתפים בוחרים בהן. מעניין לראות שחלה ירידה מתשפ"ב באחוז התומכים בקיום דיון עם הבעת דעה (ירידה מ-36.5% ל-33%).

עמדות כלפי חינוך פוליטי בויקה לסוגיות בעלות תוכן שונה

במטרה לבחון את העמדה כלפי קיום דיונים בהקשר לתוכן הסוגייה, חושבה התפלגות המשיבים בכל אחת מ-15 הסוגיות. בלוח 5 נציג רק את אחוז המתנגדים, במטרה להאיר את הסוגיות הנחשבות לרגישות בשיח החינוכי וזאת בהשוואה לשנים הקודמות.

לוח 5. אחוז הסבורים שאין לדון בסוגיות מעוררות מחלוקת בכיתה, בקרב מבוגרים

ותלמידים, בחמש השנים האחרונות

הנושא	תשע"ט	תש"ף	תשפ"א	תשפ"ב	תשפ"ג
1. הסערה סביב השינוי בחקיקה לגבי מערכת המשפט*					17.3
2. גיוס חרדים לצבא	20	16	13	16.4	18.3
3. לימודים אקדמאים בקבוצות נפרדות	16	19	17	15.4	23.8
4. גירוש מבקשי מקלט מישראל	23	23	20	21.4	18.3
5. פתרון לסכסוך עם הפלסטינאים	19	18	20	17.9	19.3
6. זכות העם היהודי על ארץ ישראל	5	10	10	3.5	6.4
7. הרחבת ההתנחלויות ביהודה ושומרון	22	23	26	15.9	20.8
8. תחבורה ציבורית בשבת	16	18	15	13.4	18.8
9. מוסריות פעולות צה"ל בשטחים	20	25	22	22.4	22.3
10. השוואת שכר העבודה של נשים וגברים	13	19	14	10.9	18.8
11. מעמד מערכת המשפט במדינה	17	21	20	10.9	8.4
12. נישואים חד מיניים	23	25	19	19.4	25.2
13. שוויון הזדמנויות מלא לערבים	30	30	26	26.9	10.9
14. עונש מוות למחבלים*					14.9

*הסוגייה לא נכללה בסקרים בשנים קודמות

הממצאים מראים ששלוש סוגיות מעוררות את ההתנגדות הרבה ביותר לדון בהן בכיתה (כרבע מהמשתתפים) בשנת תשפ"ג: לימודים אקדמאים בקבוצות נפרדות, מוסריות פעולות צה"ל בשטחים ונישואים חד מיניים. חלה עליה בהתנגדות משנה שעברה בהרחבת ההתנחלויות ביהודה ושומרון מ-16% ל-21%, השוואת שכר העבודה של נשים וגברים מ-11% ל-19%.

קשר בין מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ופוליטיים לבין עמדה כלפי חינוך פוליטי

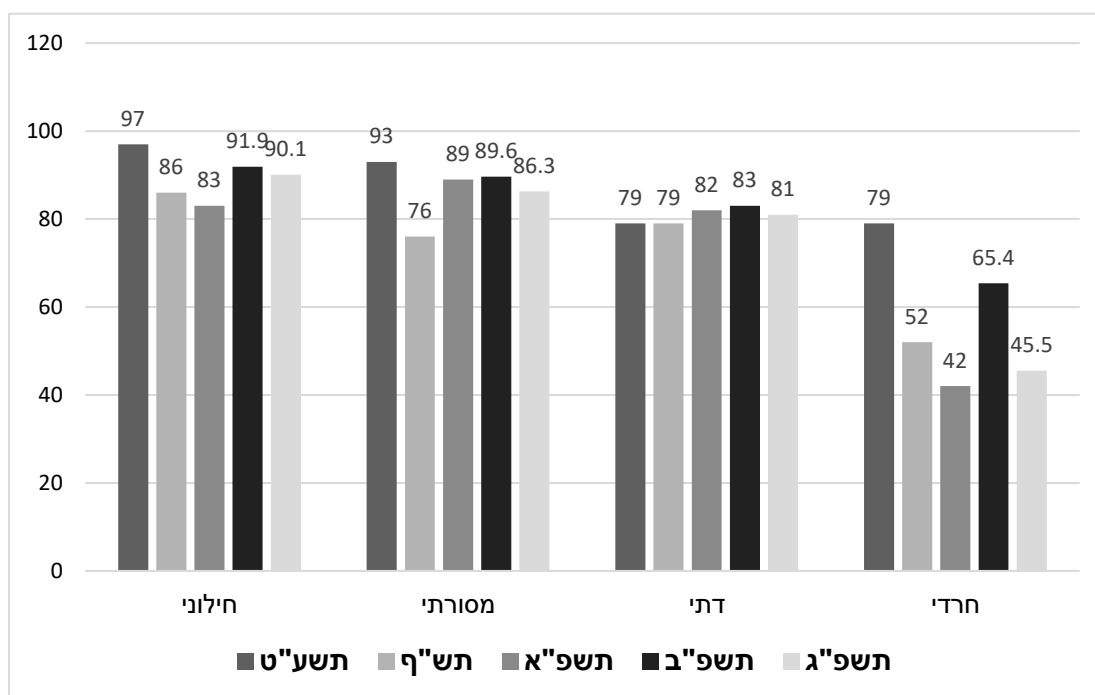
הקשר בין העמדה כלפי חינוך פוליטי לבין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים נבדק בין העמדות כלפי חינוך פוליטי לבין מין, כיתה, רמת דתיות ונטייה פוליטית. העמדה כלפי חינוך פוליטי בכיתה (הסכמה לעומת התנגדות) נמצאה קשורה באופן מובהק לרמת דתיות (01). ולתפיסה פוליטית (05). כשהחילונים והמסורתיים בעד העיסוק יותר מהדתיים והחרדים. כמו כן בעלי עמדה של שמאל ומרכז יותר מימין. לא נמצאו הבדלים בזיקה למין ולכיתה.

רמת דתיות: לוח 6 ותרשים 6 מציגים את הממצאים שהתקבלו.

לוח 6: אחוז התומכים בעיסוק בחינוך פוליטי בכיתה בזיקה לרמת דתיות, בשנים תשע"ט –

תשפ"ג

תשפ"ג	תשפ"ב	תשפ"א	תש"ף	תשע"ט	
90.1	91.9	83	86	97	חילוני
86.3	89.6	89	76	93	מסורתי
81.0	83.0	82	79	79	דתי
45.5	65.4	42	52	79	חרדי

תרשים 6: אחוז התומכים בחינוך פוליטי בכיתה, בזיקה לרמת דתיות, בשנים תשע"ט –

תשפ"ג

נטייה פוליטית: לוח 7 ותרשים 7 מציגים את הממצאים שהתקבלו

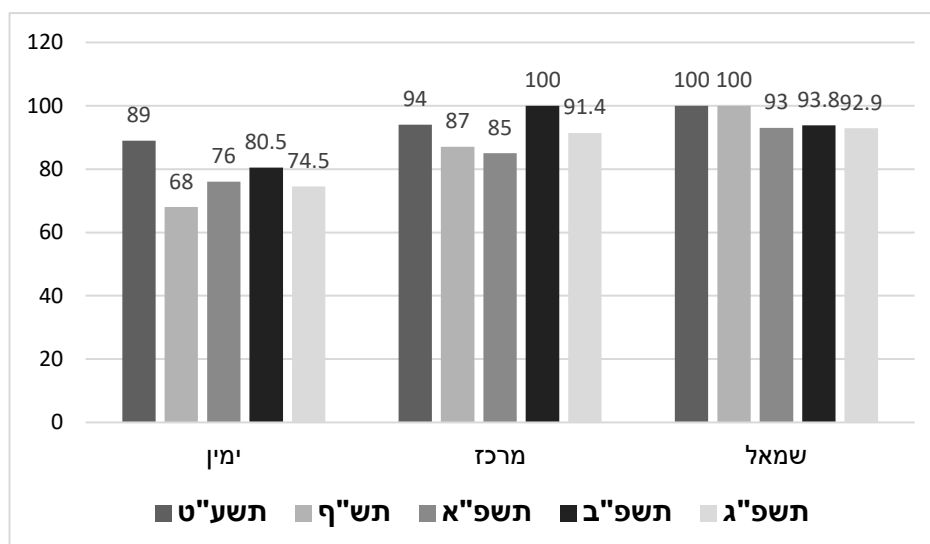
לוח 7: אחוז התומכים בעיסוק בחינוך פוליטי בכיתה בזיקה לנטייה פוליטית, אצל מבוגרים

ותלמידים בשנים תשע"ט - תשפ"ב

תשע"ט	תש"ף	תשפ"א	תשפ"ב	תשפ"ג	
89	68	76	80.5	74.5	ימין
94	87	85	100	91.4	מרכז
100	100	93	93.8	92.9	שמאל

תרשים 7: אחוז התומכים בחינוך פוליטי בכיתה, בזיקה לנטייה פוליטית בשנים תשע"ט-

תשפ"ג

עיסוק בפועל בנושא של חינוך פוליטי

התלמידים התבקשו לענות על שלוש שאלות הקשורות לעיסוק בחינוך פוליטי בפועל: האם עסקו בכך, מי עסק בכך, עד כמה הם סומכים על המורים שימלאו את התפקיד בהצלחה. להלן הממצאים שהתקבלו.

לוח 8: אחוזי תלמידים המדווחים על עיסוק בחינוך פוליטי בכיתה

תשע"ח	תשע"ט	תש"ף	תשפ"א	תשפ"ב	תשפ"ג
62	70	52	54	53.2	61.4
כל המדגם					

קיימת עליה בעיסוק בנושאים פוליטיים משנה שעברה. הנושאים בהם נערכו דיונים (שאלה פתוחה) הם מגוונים ונפרסים על פני קשת הסוגיות הבאות לידי ביטוי בשיח הציבורי בארץ: הרפורמה המשפטית, זכויות הערבים, מודעות לבחירות, זכויות אדם, חילונים ודתיים, כלכלה, דת ומדינה, זהות יהודית, זכויות נשים, תחבורה ציבורית בשבת, גזענות, עונש מוות למחבלים, הקהילה הגאה, הוויכוח הישראלי-פלסטיני, ההפגנות, גיוס לצה"ל. לא נמצאו הבדלים בויקה להגדרה הדתית.

אמון ביכולת המורים לעסוק בחינוך פוליטי: התלמידים התבקשו להעריך את יכולתם של המורים לעסוק בחינוך פוליטי בכיתה, באופן הולם. התשובות מוצגות בלוח 8.

לוח 9: התפלגות התלמידים באחוזים למידת האמון ביכולתם של המורים לעסוק בחינוך פוליטי באופן הולם

תשע"ח	תשע"ט	תש"ף	תשפ"א	תשפ"ב	תשפ"ג
29	30	20	43	32.8	45.0
46	39	50	39	44.8	33.7
24	31	30	19	22.4	21.3
במידה מועטה					
במידה בינונית					
במידה רבה					

מהלוח עולה כי חלה ירידה באמון התלמידים משנת תשפ"ב ורק 21% נותנים אמון במידה רבה, ביכולת המורים לעסוק בחינוך פוליטי.

נושאים אקטואליים - כמו כן, התלמידים נשאלו אם דברו בכיתה שלהם על הסערה סביב השינוי בחקיקה לגבי מערכת המשפט. 60.9% השיבו בחיוב ו-56.1% אמרו שהמורה הביע את דעתו. לשאלה מי מהמורים דיבר התלמידים ענו (ניתן היה לסמן יותר מתשובה אחת) - 36.6% אמרו שהמחנך דבר, 18.3% מורה מקצועי, 36.1% מורה לאזרחות ו-2.5% יועצת.

מי מהצוות החינוכי צריך לעסוק בחינוך פוליטי – הדעות חלוקות לגבי שאלה זו. 41.1% אומרים שהמורים לאזרחות, 18.8% חושבים שהמחנך ו-10.4% חושב שהמורים להיסטוריה ולמקצועות הומאניים, 11.4% חושבים שכל המורים צריכים לעסוק בנושא. דוגמאות להבעת דעה – בעד הרפורמה המשפטית, ביקורת על פעילות הממשלה למען הציבור ביהודה ושומרון, הרפורמה תביא לדיקטטורה, אפליית המזרחיים, על נאום הנשיא, צריך להרוג ערבים, הסתה נגד צה"ל והחרדים, נגד ההתנתקות מחבלי ארץ ישראל, הפיגועים האחרונים.

סיכום ודיון

מטרת המחקר הייתה ללמוד על עמדות תלמידים כלפי חינוך פוליטי, שהוגדר כקיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת חברתית ופוליטית. כמו כן בקשנו לבחון האם יש שינויים בעמדות אלה בהשוואה לממצאים שהתקבלו בשנים שעברו. בנוסף, בקשנו לבחון את העמדות שלהם כלפי ההפיכה המשפטית שמתרחשת בימים אלה.

הממצאים שהתקבלו במחקר הנוכחי – כמו גם אלה שהתקבלו בשנים הקודמות – מראים שרוב המשיבים תומכים בדיון בנושאים מעוררי מחלוקת בבית הספר: מידת התמיכה הייתה בשיעור של 82%, ירידה קלה של כ-3% משנה שעברה. עמדה זו עולה בקנה אחד עם התפיסה של חוקרים בתחום החינוך הפוליטי בארץ (מיכאלי, 2014) ובעולם (Hess & McAvoy, 2015) וכן עם התפיסה של משרד החינוך, המעודד שילוב דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת, לצורך קידום מעורבות חברתית, העלאה של הסובלנות והכבוד לאחר ופיתוח חשיבה ביקורתית (חוזר מנכ"ל, 2016). התוצאות מראות שתלמידים, תומכים בתפיסה של אנשי מקצוע ושל קובעי מדיניות, הגורסת כי בית הספר אינו מקום סטרילי למחלוקות חברתיות ופוליטיות וחשוב להביא את המציאות החברתית לעולמם של התלמידים ולשלב את הדיון בה, כחלק מתפקידה של מערכת החינוך.

ההשוואה לאורך השנים האחרונות מצביעה על תנודתיות בעמדות התלמידים. חלה השנה ירידה בתמיכה, בהשוואה לשנה שעברה שבה חלה עליה באחוזי התמיכה יחסית לתשפ"א. האם מדובר במגמה או בתנודה זמנית? יש לציין שהסקר נערך בזמן של סערה סביב החקיקה המשפטית והפגנות רבות ברחבי הארץ.

בנוגע לאסטרטגיות המועדפות בדיונים בכיתה. נמצא כי בשנים הקודמות תלמידים העדיפו קיום דיון שבו המורה מביע את דעתו האישית, ללא כוונה לשכנע, ובשנה שעברה התלמידים העדיפו דיון ללא הבעת דעה. השנה התמיכה בדיון עם הבעת דעה וללא הבעת דעה דומה. אולי חשוב להם לדבר על הנושאים ללא החלטה אם הם רוצים לשמוע את דעת המורה או לא?

הממצאים מראים כי יש להציב סייג למסקנה המעודדת בדבר התמיכה הגבוהה, יחסית, בקיום דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בכיתה. העמדה בנושא זה שונה במידה רבה בזיקה למידת הדתיות של המשיבים. בקרב משיבים דתיים, התמיכה מתונה ובקרב משיבים חרדים, התמיכה ירדה משנה שעברה. כך, לדוגמא, 90% מהתלמידים החילונים, לעומת כ- 45% מהחרדים, תומכים בחינוך פוליטי. כלומר חל שינוי חשוב יחסית לשנה שעברה בגישת החרדים לגבי דיון בנושאים רגישים ותמיכתם ירדה. נוכח המחלוקות והשסעים בחברה הישראלית, ממצאים אלה מראים כי המחלוקות נוגעות לא רק בתכנים ובנושאים של ההווה החברתית במדינה, אלא גם בלגיטימיות של קיום דיונים סביב נושאים אלה. היות ובישראל קיימות מערכות חינוך נפרדות לקבוצות הדתיות השונות ("זרמים" שונים לממלכתי, לממלכתי דתי ולחרדי), מתקיים מעט מאד שיח חוצה "זרמים". שיח כזה – המנוהל כהלכה – עשוי להועיל לא רק בהעשרת הידע ובגיוון זוויות הראייה על הסוגיות השונות. השיח עשוי להראות את החיוניות של עצם שילובו בדיאלוג המתקיים בין הקבוצות החברתיות-תרבותיות השונות בישראל.

הממצאים מצביעים על כך כי התלמידים מייחסים מסוגלות נמוכה יחסית ליכולתם של המורים לקיים דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת כהלכה, וחשוב לציין שמידת האמון שלהם ירדה בהשוואה לזו של הסקר בשנה שעברה. נוכח חשיבותם של דיונים כאלה והעידוד הניתן על ידי משרד החינוך לתפקיד זה מחד גיסא, והספקות לגבי המסוגלות לבצע אותו מאידך גיסא, עולה החשיבות של שילובו כבר במהלך ההכשרה להוראה. במהלך ההכשרה מורים לעתיד מגבשים את השקפת העולם החינוכית שלהם ומפתחים מיומנויות ליישם אותה, בעזרתם של מכשירי המורים. מן הראוי לשלב את הנושא של ניהול דיונים בנושאים מעוררי מחלוקת בהכשרה להוראה הן בהבנה העיונית של נושא זה כחלק ממהותו של החינוך והן בפיתוח מיומנויות באמצעות התנסויות של דיונים על נושאים מעוררי מחלוקת במהלך השיעורים.

מקורות

מיכאלי, נ' (2014). חינוך ופוליטיקה במערכת החינוך הישראלית. **ביטאון מכון מופ"ת**, 54, 10-15
לם, צ' (1999). **פוליטיקה בחינוך – מקומה בנושא לימודים בהכשרת מורים**. תל-אביב: מכון

מופ"ת

לם, צ' (2002). **במערבולת האידיאולוגיות – יסודות החינוך במאה העשרים**. ירושלים:
מאגנס.

משרד החינוך (2016). חוזר מנכ"ל תשע"ז / 4 (ב). **חינוך לדמוקרטיה ולאזרחות פעילה**

נדלה מתוך:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/9/>

9-

2/HoraotKeva/K-2016-4-2-9-2-3.htm

Hess, D., & McAvoy, P. (2015). *The political classroom. Evidence and Ethics in Democratic Education*. New York/London: Routledge.

Rorty, R. (1990). The Dangers of OverPhilosophication – Reply to Arcilla and
Nicholson. *Educational Theory*, 40(1), 41-4

פסק דין

בג"ץ 144/50 ד"ר ישראל שייב נ' שר הביטחון

נספח

העדפה של כל אחת מארבע האסטרטגיות של חינוך פוליטי לגבי סוגיות אקטואליות

התלמידים התבקשו לבחור אסטרטגיות מתאימות למורה לצורך דיון בנושאים השנויים במחלוקת. התפלגות התשובות בלוח 5.

לוח 5. אסטרטגיות של חינוך פוליטי: אחוזי הבוחרים

הנושא	לא לדבר על הנושא	לעורר דיון אך לא להביע עמדה אישית	לעורר דיון ולהביע עמדה אישית כחלק מהדיון	לעורר דיון ולהביע עמדה אישית במטרה לשכנע
3. הסערה סביב השינוי בחקיקה לגבי מערכת המשפט*	17.3	35.1	34.2	13.4
4. גיוס חרדים	18.3	39.6	31.2	10.9
5. לימודים אקדמאים בקבוצות נפרדות – נשים, ערבים, חרדים	23.8	29.2	31.2	16.8
6. גירוש מבקשי מקלט מישראל	18.3	40.1	28.7	12.9
7. פתרון לסכסוך עם הפלסטינאים	19.3	37.1	32.7	10.9
8. זכות העם היהודי על ארץ ישראל	6.4	23.8	30.2	39.6
9. הרחבת ההתנחלויות ביהודה ושומרון	20.8	37.1	26.7	15.3
10. תחבורה ציבורית בשבת	18.8	23.3	39.1	18.8
11. מוסריות פעולות צה"ל בשטחים	22.3	33.7	28.2	15.8
12. חינוך התרבות המזרחית (מוזיקה, ספרות) בתקשורת ובשיח	18.8	28.2	42.1	10.9
13. השוואת שכר העבודה של נשים וגברים	8.4	20.8	43.1	27.7
14. נישואים חד מיניים	25.2	24.8	33.7	16.3
15. שוויון הזדמנויות מלא לערבים (בעבודה במגורים וכו')	10.9	34.2	33.2	21.8
16. עונש מוות למחבלים*	14.9	30.2	27.2	27.7

*התווסף בתשפ"ג